

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA QADRIYATLI YONDASHUVLAR
DARAJASINI TASHHIS QILISH METODIKASI

Shabbazova Dilfuza Ruzikulovna

Termiz davlat pedagogika institute

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

dilruz-73@mail.ru, +998975536773

Annotatsiya. Maqolada Boshlang'ich sinf o'quvchilar qadriyatli munosabatlarni shakllantirishning shaxslilik xususiyatlari hamda savodini o'stirishda shaxsiy-qadriyatli yondashuvning ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: o'quvchi, qadriyat, savodxonlik, xulq-atvor, dars, munosabat, diagnostika, qadriyatli yoshdashuv.

МЕТОДИКА ДИАГНОСТИКИ УРОВНЯ ЦЕННОСТНЫХ ПОДХОДОВ
К УЧАЩИМСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Шаббазова Дилфуза Рузикуловна

Термезский государственный педагогический институт

доктор философии (PhD) по педагогическим наукам

dilruz-73@mail.ru, +998975536773

Аннотация. В статье описаны личностные особенности формирования ценностных отношений учащихся начальных классов и значение личностно-ценностного подхода в развитии грамотности.

Ключевые слова: ученик, ценность, грамотность, поведение, урок, отношение, диагностика, ценностный подход.

METHODOLOGY FOR DIAGNOSING THE LEVEL OF VALUE APPROACHES TO
PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Shabbazova Dilfuza Ruzikulovna

Termez State Pedagogical Institute

doctor of philosophy in Pedagogical Sciences (PhD)

dilruz-73@mail.ru, +998975536773

ABSTRACT. The article emphasizes the importance of the personal-value approach in the formation of value relations and literacy of primary school students.

Keywords: pupil, value, literacy, behavior, lesson, attitude, diagnosis, value approach.

KIRISH. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Yoshlarimizga biz sharoit yaratmasak boshqalar sharoit yaratadi, biz ta’lim bermasak, boshqalar ta’lim beradi”[1] - degan fikrlari boshlang‘ich ta’lim uchun zarur va ustuvor yo‘nalishlaridan biri ta’lim mazmunining yangilanishi, darsni innovatsion tajriba va g‘oyalarga tayanib, zamonaviylashtirilgan, takomillashtirilgan hamda ilmiy-innovatsion texnologiyalar asosida o‘tish zaruriyatini keltirib chiqarishini asoslaydi.

Bugun barcha soha mutaxassislari kabi pedagoglar ham hayotning barcha jabhalarida ro‘y berayotgan ta’lim sohasini ham chetlab o‘tmaydigan iqilobiy o‘zgarishlar va ularning ta’siridan tashvishda. Bugun o‘quvchilarni asrlar davomida sinalgan ta’lim-tarbiya usullari asosida yangicha o‘qitish zarurligi haqidagi fikrlarga tayanish, bitiruvchilarning zamonaviy jamiyatga muvaffaqiyatli moslashishiga yetarli darajada imkon bermasligini barchamiz anglab yetmoqdamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining xulq-atvoridagi tashqi nazorat nisbati ularning ichki tartibga solish foydasiga bosqichma-bosqich o‘zgarishi bilan tavsiflanadi. Inson sub’ektivligini rivojlantirish nuqtai nazaridan (E.I.Isayev, V.I.Slobodchikov va boshqalar) boshlang‘ich sinf o‘quvchilari personlashtirish bosqichiga kirishadi, bunda alohida o‘quvchining eng xarakterli xususiyatlarini o‘zgartirish jarayonida uning o‘zini anglash mazmuniga doir xatti-harakatlarida - o‘zi haqida tasavvurlar ("Men siymo", shaxsiy qadr-qimmat) xosil bo‘ladi[4].

Ichki pozitsiya (L.I. Bojovich, L.S. Vigotskiy va boshqalar) va yoshning boshqa xususiyatlari umumlashtirilgan shaklda 7 yosh inqirozining "ijtimoiy kompetentlik" simptomokompleksini ifodalaydi (N.I.Ganoshenko, T.V.Yermolova, S.Y.Meshcheryakova). U shaxsiy munosabatlarining uchta sohasiga: o‘ziga, boshqalarga, ob’ektiv faoliyatga bir vaqtning o‘zida proektsiyalash bilan tavsiflanadi. Bu davrda shaxsning ma’naviy-axloqiy rivojlanishi, “shaxs qadriyatlarining semantik doirasini izchil kengaytirishi va mustahkamlanishi, insonni an’anaviy axloqiy me’yorlar va axloqiy ideallar asosida baholash va ongli ravishda qurish qobiliyatini shakllantirish, o‘ziga, boshqa odamlarga, jamiyatga munosabatining” shakllanishiga asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu tufayli boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchi o‘quvchilar

uchun shaxsiy munosabatlariga asoslangan qadriyatlarni va tobora barqaror xatti-harakatlarni qabul qilishlari uchun psixologik-pedagogik sharoitlarni yaratishi muhim.[2]

"Qadriyat" tushunchasining psixologik talqini ma'naviy-axloqiy rivojlanish mohiyatiga eng yaqin bo'lib, "hayotiy pozitsiya" (A.I. Bojovich), "ma'no" va "shaxsiy ma'no" (A.N. Leontiyev), "psixologik munosabatlar" (V.N. Myasishev) tushunchalarini o'z ichiga oladi. Shaxsiy rivojlanish, L.S.Vigotskiyning fikriga ko'ra, shaxsning madaniy qadriyatlarni o'zlashtirishi bilan bog'liq jarayondir. Ya'ni, interiorizatsiya orqali odamlar o'rtasidagi munosabatlarda paydo bo'ladigan ma'no va ma'nolar tizimi keyinchalik odamning ongiga "aylanadi". Shaxsning munosabatlari - bu uning harakatlari, reaksiyalari va tajribalarida ifodalangan, u bilan kimdir yoki biron bir narsa o'rtasidagi ongli, tanlangan, tajribaga asoslangan psixologik aloqadir[3].

N.Ye.Shurkovaning ta'rifiga ko'ra, qadriyatli yondashuv – bu sub'yekt atrofdagi dunyo ob'yekt bilan barqaror tanlab olinadigan afzalroq aloqasi, agar ushbu ob'yekt o'zining barcha ijtimoiy ma'nosida harakat qilsa, sub'yekt uchun shaxsiy ma'noga ega bo'lsa, jamiyat va shaxs hayoti uchun muhim narsa sifatida qabul qilinadi.[4]

Boshlang'ich ta'lim jarayoniga aksiologik (qadriyatli) yondashuv asosiy milliy qadriyatlarning tashuvchisi sifatida insonni qadrlaydi. Shuningdek, insonni ijtimoiy, tabiiy va moddiy qadriyatlarni yaratuvchisi, asrovchisi sifatida o'rganadi.

Axloqiy qadriyatlarga shaxslararo munosabatlarni tartibga solib turuvchi axloqiy me'yorlar, qoidalar va mezonlar kirsas, milliy qadriyatlar Vatanga, oilaga, tabiatga, fanga, mehnatga va ijodga, san'at va madaniyatga, insonparvarlikka milliy munosabatni qamrab oladi.

Ta'limdagi aksiologik (qadriyatli) yondashuv insonni asosiy milliy qadriyatlarning tashuvchisi sifatida, mutlaq qadriyatlarni qabul qilish va joriy etishga qodir bo'lgan eng yuqori qadriyatli yondashuv sifatida tasdiqlaydi. Axloqiy qadriyatlarni shakllantirish mantig'iga (A.V.Kiryakova) quyidagi bog'lanishlar kiradi: izlash, baholash, tanlash va proektsiyalash (yoki qo'shma tadbirlarda qadriyatni aktuallashtirish). Asosiy milliy qadriyatlarga - Vatanga, oilaga, tabiatga, fanga, mehnatga va ijodga, san'at va madaniyatga, insonparvarlikka munosabat tarbiyasi kiritiladi va bu zamonaviy ta'limning mazmunini tashkil etadi.

V.A.Yadov tadqiqotlari asosida biz qadriyatli yondashuv uch komponentli tuzilishga ega deb taxmin qildik:

- kognitiv komponent - ma'lum bir qadriyatli va u bilan bog'liq hayot tomoni haqidagi tushunchalar va g'oyalar;

- emotsional-baholovchi komponent - hodisalar, hodisalarning qadriyatli, ularni baholash bilan bog'liq bo'lgan tajribalar;

- motivatsion-xulq-atvor komponenti - harakatlarning tajribasi, qobiliyatlari, ko'nikmalari, qadriyat ma'nosiga muvofiq muayyan ijtimoiy harakatlarga xulq-atvorga tayyorligi.[5]

NATIJALAR. Yuqoridagi har bir tarkibiy qismning namoyon bo'lish darajasi va ularning o'zaro bog'liqligi qadriyatli yondashuv shakllanishini yoki uning namoyon bo'lish darajasini baholashga imkon beradi. Ta'limning yangi standartida taklif qilingan ta'lim natijalarini baholashga yondoshish, qadriyatli yondashuvning uch komponentli tuzilmasiga tayanish zarurligini tasdiqlaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim jarayonida erishadigan natijalarai quyidagicha darajalanadi:

- birinchi daraja – kundalik hayot va ijtimoiy munosabat ko'nikmalari, atrof-muhit haqidagi dastlabki tushunchalar;

- ikkinchi daraja – ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan emosional rivojlanishni baholovchi komponentni diagnostika qilishdagi muammolar: o'quvchilarning atrofidagi ob'yektlar va hodisalarga nisbatan munosabati, ijtimoiy qadriyatlar hisoblangan Vatanga, insonlar mehnatiga, tabiatga, san'atga, ijtimoiy muhitga, o'z-o'ziga, malomaltdik malalariga va umumiy qilib aytadigan bo'lsak ijtimoiy muhitga qadriyatli munosabati;

- uchinchi daraja – o'quvchini o'rab turgan ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish, o'z ijtimoiy tajribasini boyitish va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat bilan shug'ullanish;

- to'rtinchi daraja – o'quvchining ijtimoiy hayotda o'z o'rniga ega bo'lishi, jamiyat uchun ahamiyatli bo'lgan faoliyat turlari bilan shug'ullanishi uchun kuchli motivasiyaning yuzaga kelishi. Qadriyatli yondashuvning aqlif faoliyat va xulq-atvor bilan bog'liq bo'lgan motivasiyalangan xulq-atvorli va kognitiv tarkibiy qismlari shakllanishini diagnostika qilish, shaxsiy qadriyatli munosabatlar shakllanganlik darajalarini diagnostika qilish va sinf jamoasidagi shakllanib borayotgan qadriyatlar tizimini tahlil qilib borish o'qituvchiga pedagogik faoliyati sifatini baholash, keyingi faoliyatni to'g'ri rejalashtirish, ta'lim jarayoni sub'yektlarining tarbiyaviy ta'sirini muvofiqlashtirishga yordam beradi.

Qadriyatli yondashuvning motivatsion-xulq-atvor va kognitiv tarkibiy qismlari namoyon bo'lishining diagnostikasi qadriyatli munosabati tarkibiy qismlarining namoyon bo'lishini o'z vaqtida va muntazam ravishda diagnostika qilish o'qituvchiga

bajarilgan ishlarning sifatini baholash, keyingi ishlarni rejalashtirish, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining tarbiyaviy ta'sirini muvofiqlashtirishga imkon beradi. (Vyunova, Podimova, Sergeeva 2016; Kojurova 2015).

Boshlang'ich ta'limda qadriyatli yondashuvning namoyon bo'lishi nuqtai nazaridan eng yuqori ko'rsatgich motivatsion va xulq-atvor komponentining tashxisi hisoblanadi. Uning shakllanishini o'lchashga imkon beradigan usullar ko'pincha o'quvchining axloqiy tanloviga duch keladigan va qadr-qimmatning ustuvor yo'nalishlariga muvofiq harakat qiladigan holatlar deb ataladi. Bular L.V.Bayborodovaning "Ko'ngillilar akti" va "Tanlangan vaziyatlar", boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun "Hayotiy tajriba haqida fikr yuritish" testining moslashtirilgan versiyasi (N.E.Shchurkova, V.M.Ivanova, T.E.Pavlova, E.N.Stepanov tomonidan moslangan), o'quvchi shaxsini ijtimoiylashuvini o'rganish usuli (M.I.Rojkov). Ular boshlang'ich sinf o'quvchisining o'zini tutish tajribasini tavsiflaydi yoki hozirgi vaziyatda qanday harakat qilishini taklif qiladi. Tavsiya etilgan usullar bo'yicha aniq ma'lumotlarni olishning har doim ham imkoni yo'q, chunki boshlang'ich sinf o'quvchisi ijtimoiy ma'qullangan javobni berishga moyil bo'ladi, shuning uchun o'quvchini turli vaziyatlarda kuzatuv natijalari bilan tashxisni qo'llab-quvvatlash mumkin.

MUHOKAMA. Qadriyatli yondashuvning kognitiv komponenti qadriyatlar to'g'risidagi bilimlarning to'liqligi, aniqligi va umumlashtirilishi darajasi bilan belgilanadi. Buning uchun boshlang'ich ta'limda anketalar, so'rovnomalar, intervyular olib borilishi belgilanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ushbu komponentni shakllantirish yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lib, buni boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim faoliyati mazmuni uchun bilimlarni doimiy ravishda to'ldirish bilan izohlash mumkin.

Qadriyatli yondashuv shakllanishining murakkabligi shundaki, kognitiv komponentni to'ldirish, asosan og'zaki usullardan foydalangan holda, kattalar o'quvchilarni faqat shu darajadagi qadriyatli munosabatini namoyon qilishga harakat qiladilar. Ammo, o'quvchi ko'pincha axloqiy jihatdan to'g'ri harakat qilishga moyil bo'lib, munosabatlarning hissiy-baholash tomoniga ko'proq suyanib, o'zini tutishini hali anglamaydi. Shu sababli, ushbu komponentni to'g'ri tashxislash va u bilan ishlash, ayniqsa, boshlang'ich sinfda juda muhimdir.

Qadriyatli yondashuvning emotsional-baholovchi tarkibiy qismini tashxislashda o'ziga xos qiyinchiliklar mavjudligi Y.Savinova tadqiqotlarida ham o'z aksini topgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilari g'ayritabiiy, muloyim, ishonuvchan, hissiyotli bo'lishi, ular uchun xulq-atvorning namunasi sifatida kattalar, o'qituvchilar, ota-onalarni tavsiflash muhim hisoblanadi, ularga o'rnak bo'ladi. Ushbu psixologik xususiyatlar

qadriyatli munosabatlarini rivojlantirishga yordam beradi, ammo hissiy-baholovchi komponentning shakllanishini baholashda "to'sqinlik qiladi".

Diagnostikada ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun, birinchidan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining reaksiyalari va javoblarini to'g'ri talqin qilishga imkon beradigan bir necha usullarni (proektsion usullardan yaxshiroq) foydalanish muhim; ikkinchidan, hissiy-baholovchi komponent namoyon bo'lishining barqarorligini kuzatib, texnikani takrorlash; uchinchidan, o'quvchining motivatsiyasi va hissiy holati to'g'risida aniqroq ma'lumot olish uchun olingan natijalarni o'quvchilar bilan muhokama qilish; to'rtinchidan, o'quvchi qadriyatlar munosabatlarining namoyon bo'lishini baholashda to'g'ri javobni "topishga" urinmasdan, samimiy va ochiq javob berishni xohlaydigan sharoitlarni yaratish; beshinchidan, o'rganilayotgan komponentning namoyon bo'lishini boshqalar bilan va umuman qadriyatli munosabati namoyishi bilan o'zaro bog'lash.[6]

XULOSA. Biz o'ziga nisbatan ijobiy yoki salbiy his-tuyg'ular mavjudligini, ularning namoyon bo'lish kuchi va tabiatini baholashga imkon beradigan "O'zim haqimda" kompozitsiyasi asosida o'quvchining o'ziga bo'lgan munosabatning emotsional-baholovchi tarkibiy qismini o'rganib chiqdik.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qituvchiga bo'lgan munosabati, o'qituvchining unga nisbatan munosabatini ifodalashini hisobga olib, tadqiqotimizning keyingi bosqichida o'qituvchi bilan uning emotsional-baholovchi tarkibiy qismini o'rganish uchun o'qituvchiga bo'lgan munosabatlarini aniqlashga qaratilgan "Hikoyalar" metodikasidan foydalandik.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari biz tomonimizdan ishlab chiqilgan o'qituvchi haqidagi uchta hikoyani ("Mening o'qituvchim", "Mehribon o'qituvchi", "Talabchan o'qituvchi") tinglashga taklif qilindi. Har bir hikoyani o'qishdan oldin, o'quvchilarning o'qituvchi haqidagi hikoyalarni tinglash va muhokama qilish istagi qayd etildi. Shu bilan birga, savolga nafaqat ijobiy javob, balki voqeani faol idrok etish, shuningdek uni muhokama qilishda faol ishtirok etish ham hisobga olindi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020-yil 24-yanvar.
2. Вергелес, Г. И., Савинова, Л. Ю. (2015) Педагогические технологии в подготовке современного учителя начальных классов. Начальная школа, № 1, с. 63–67.

3. Мясищев В.Н. Психология отношений. Под ред. А.А. Бодалева. М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003.

4. Савинова Л.Ю. (2019) Трудности диагностики эмоциональнооценочного компонента ценностных отношений младших школьников. Комплексные исследования детства, т. 1, № 1, с. 57–64. DOI: 10.33910/2687-0233- 2019-1-1-57-64.

5. Ядов В.А. Социальная психология личности // Социология и современность. 2003. Т. 1. С. 75-90, 106-120.

6. Shabbazova, D. (2022). CONTENT OF FACTORS DETERMINING THE EFFICIENCY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(5), 630-636.

